

„Diák, írd magyar éneket...”

Bori Imre

„A szövegek, melyeket tartalmaz, nem művészi alkotások, sőt aesthetikai értékük legtöbbször csekély” — olvashatjuk a tudósnak, Horváth Cyrillnek szavait a *Középkori magyar verseink* című kötet bevezetőjében, majd ezt a gondolatot ismétli meg egy másik mondatában is: „A régi magyar irodalom nem igen dicsekszik tökéletesebb munkákkal; de korántsem szemét, mint néhányan éretlenül és vakmerően állították, s nem pusztán arra való, hogy elfelejtsük”. (Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink*. Bp., 1921), Gerézdi Rabán, aki legújabban foglalkozott monográfiászerűen a középkori verses emlékek egyik csoportjával, a világi lírával, ugyanezt mondja: „Mitagadás, bizony ez szegényes örökség, lehullott morzsák Mohács előtti világi énekköltészetünk gazdag asztaláról”. (Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp., 1962). S hogy még inkább elszomorító legyen a kép, így folytatja: „A dúsgazdag bizvást fitymálva tekint ily sovány hagyatékra; a szegénynek azonban kincseket ér; minden verscsontot, minden megmaradt kősa sort relikviaként őriz. Irodalomtörténészeink azonban e fontos emlékeknek nemcsak megnyugtató értékelésével, a magyar költészet történetében betöltött helyüknek kijelölésével adócsak, hanem még az elemi filológiai, azaz szövegkritikai és értelmezési problémáikat sem tisztázták az adott lehetőségekhez mérten — pozitívista kutatóink kedvenc szavaival élve — megnyugtatóan és véglegesen. Egyedül a ritmikai kutatások terén történtek komolyabb, de még nyugvópontra nem jutott kísérletek és születtek jelentős eredmények...”

Komor kép ez, a múlt tarlóján járónak nem derül a szíve, ha a szövegek bűvárai könyveik bevezetőiben ilyen módon nyilatkoznak kérdésünkről, ezt pedig csak tetézi, hogy a számbavétel is mindössze nyolc olyan verses emléket tud felmutatni, amelyet a világiság ismérvei hatnak át. Mindenesetre tény az, hogy ezekből a szerény kezdetekből kell kibontanunk azt, amit manapság magyar költészetként tartunk számon.

A múlt könyörtelensége talán az irodalomnak ezen a területén pusztított legjobban: a középkor századaiból írói egyéniséget, nem is egyet, ránk hagyományozott az idő, a költőkről gyér tudósítások is alig maradtak fenn. „E szomorú valóság korántsem róható a véletlen számlájára, nem intézhető el azzal a szokványos magyarázattal, hogy a török s egyéb pusztítások következtében veszttek, kallódtak el stb. A pusztulás valódi oka egészen másutt keresendő; mégpedig abban, hogy ez a költészet a Mátyás-korig, sőt zömében még azon túl is, kizárólag szóbeli volt, és semmiféle formában sem jutott el a magasabb fejlődési fokot jelentő írásbeliség bűvös küszöbéig. Nem írták, hanem szerezték ezeket az énekeket; királyi és nemesi udvarokban, familiáris versszerzők, hivatásos énekmondók és a nép ajkán keltek szárnyra, s az emberi fejekben éltek tovább a könnyen felejtő emlékeztetire bízva. Nemzedékek folyamán, akár társadalmi aktualitásukat veszítve, akár más okokból (például egy-egy nagy emlékezőtehetségű énekmondó halálával) lassanként feledésbe merültek, kivesztek a köztudatból; s helyükbe újabb, hasonló sorsot magukban hordó énekek léptek.” (Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp., 1962, 10. old.). Tetszetős magyarázat, amit már a XV. század irodalmi tudata Janus Pannonius vallomásával is támogatni látszik:

*Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
S most Pannónia is ontja a szép dalokat...*

A szóbeliség, amire fentebb Gerézdi Rabán hivatkozott, nem lehet az egyetlen magyarázat, hiszen az írásbeliségnek más irodalmi műfajokban gazdag hagyományáról tudunk, s nem látszik valószínűnek, hogy ott, ahol a világiságra utalások már Anonymus művében felbukkannak, a költészetnek ezt a fajtát megkerülték volna, s nem méltatták volna az írásbeliségbe való felvételre, hiszen még a XVI. század változatos s aránylag gazdag irodalmi termése is középkori alapokon nyugszik: írásbeliségen, nem pedig pusztán a szájhagyományon. S bár az újabb kutatás a középkori irodalmi tudat s irodalmiság szóbeli hagyományozónak, az énekmondók rendjének gazdag sokféleségét derítette fel (Pais Dezső: *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink*. Bp., 1933; Falvy Zoltán: *Énekmondók a középkori Magyarországon*, a *Füülogiai Közöny* 1961-es évfolyamában; Kardos Tibor idevágó tanulmányai; Balázs János több írása, pl.: *A goliárdság emlékei a magyar szókincsben*. Fil. Közöny, 1955; *Kába beszéd, tréfa szó*. Újabb adalékok mulattaóink történetéhez. 1956 stb.), a feltárt anyag gazdagsága nem szabad, hogy megtevésszen bennünket, s csak szájhagyományban élő költészetről beszéljünk, s olyan kategorikusan tagadjuk kapcsolatát az írásbeliséggel, mint azt Gerézdi Rabán teszi. Éppen ez a gazdagság jogosít fel bennünket, hogy feltételezzük: a magyar nyelvű világi lírának is fel kellett törnie az írásbeliségbe, hiszen ma már a kutatás nem tagadja egy gazdag és sokrétű irodalmi élet létezését a középkorban sem, hanem éppen ellenkezőleg: lépten-nyomon ennek meglétére figyelmeztet, nemcsak a kolostorok falai között, hanem világiak körében is. Hadrovics László kutatásai a magyar Trója- és Nagy Sándor-regény kérdésében éppen úgy erre mutatnak, mint a Mária-siralom, melynek „kifejezőképességének fejlettsége, nyelvezetének gazdagsága” arra figyelmeztet, hogy a „magyar nyelv ekkor már bizonyosan túl volt a súlyosabb irodalmi témák előadásával járó első nehézségeken”. (Mezey László) Jogosnak tetszik ez a feltételezés, hiszen téves lenne ezt a literatúrát a főnemesség körében keresni, mint tehetjük azt pl. Mátyás korában, de a deákság, amelynek meglétét s erős hatásait a költészetre Kardos Tibor mutatta ki európai analógiák s magyar nyomok alapján (*Középkori kultúra, középkori költészet*. A magyar irodalom keletkezése. Bp., év nélkül), s a deákságból keletkező társadalmi rend, amely a nemesi udvarok árnyékában, városokban tevékenykedett, valamint a köznemesség, amely nem parlagi volt, hanem műveltséggel bírt, bizonyára a középkor előbbi századai-

ban is hordozója volt elsősorban az irodalom világiasságának. Itt kézenfekvő éppen Gerézdi Rabán megállapítása. Igaz ugyan, hogy az 1510-es állapotokkal kapcsolatban fényt vet erre a jellemzés, amelyet *Gergely deák éneke Jaksics Demeter veszedelméről* című ének kapcsán mond Paksy Pálról, aki „jegyzőkönyvet”, naplószerű feljegyzéseket vezetett, s mely a kérdéses ének szövegét is megőrizte: „E családi és gazdasági feljegyzések közé is beszüremkedik az irodalom. Igaz, csak két sor erejéig. A vallásos jellegű latin leoninus és verses magyar fordítása tipikusan deákos műveltségre vall, a vulgáris latin és magyar poézis iránti érzékre és érdeklődésre mutat. S hogy Paksy Pál megrendültségében érzelmeinek írásban is kifejezést ad, bizonyítja fia, Kristóf halálakor bejegyzett magyar nyelvű fohásza. A vallásos leoninussal békén megfér, sőt szinte törvényszerűen kiegészíti a magyar nyelvű énekköltészet iránti érdeklődés a deákos műveltségű nemeseknél...” (Gerézdi, id. mű 45. old.)

Feltételezhető-e, hogy az ilyen, elsősorban világi irodalmi érdeklődés előbb nem jelentkezett? Aligha. S ha a szórványosan felbukkanó emlékeknek nem tulajdonítunk is túlzottan nagy jelentőséget, mindenesetre elgondolkoztató, hogy pl. az a legújabb gyűjtemény, amely az Árpád- és Anjou-korban keletkezett levelek között szemelget (*Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. XI-XIV. század. Bp., 1960), néhány olyan XIV. századból származó levelet is közöl, amelyekből e kor irodalmi érdeklődésére is következtethetünk, hogy az irodalom, és külön a világi líra, ha latin is, ami a magyar is feltételezi (analógiák feljogosítanak bennünket erre), él, nem kuriózumként, hanem egy irodalmi atmoszféra megnyilvánulásaként. Ama bizonyos M. iskolamester, aki 1325—1341 között Péter iskolamesterhez írja meghívóját lakodalmába („Az okos és tisztelt férfiúnak, neki őszintén kedvelt atyafiának, Péter mesternek, ilyen nevű helyről, egykoron tanítványának, N. Iskoláinak rektor mestere, az őszinte atyafiságnak és becsületnek állandó gyarapodást...”), a legtermészetesebb módon hivatkozik Vergilius egyik eklogájára, mondván: „Nincs kedvesebb számunkra atyafiságos szereteteknél, minthogy csupán a Ti személyetek hiányzik nekünk. Mert nem véljük, hogy azok közül valók vagytok, kikről az Ekloga modnja: Barát és asztaltárs csupán; a szükség vagy a jószerencse idején pedig meg nem jelenik.” (Id. mű 240. old.). De találunk még egy költőre és költészetre utaló adatot: Domonkos deák 1363. január 28-án írt levelében verrokonától, Semjéni Klárától pénzt kér, hogy Boethius egyik könyvét megvehesse „tanultsága növelése érdekében”, s ezt írja: „...mert nem hiába írja a költő: Szítával merít vizet, aki könyv nélkül akar tanulni! Innen származik óhajunk, hogy küldjetez nekem Isten és verrokonságunk okából bizonyos pénzmennyiséget...” (Id. mű 248. old.). Mondanunk sem kell: a költészetre hivatkozás ezekben a magánlevelekben annyira a természetesség benyomását kelti, annyira „hétköznapinak” látszik, s elvegyül az élet mozzanatai között, hogy nem tétélezhetünk fel mást, minthogy egy aránylag széles körben az irodalom s benne a költészet, nemcsak a latin, hanem a magyar nyelvű is, otthonos és honos volt. Csak az e körben keletkezett költészetnek kevesebb feltétele volt a fennmaradásra, mint az egyházinak vagy a világi történetírásnak, éppen egyéni jelleg, személyhez kötöttsége miatt is. A közérdekűség eleme s fenntartó eleme hiányára kell gondolunk, e költészetet individuális jellegére: ez az a költészet, amely nem szállt le a regösök, igricek, joculátorok közé, s nem jut el a vágánsok, goliárdok, deákok világába sem, hanem éppen ellenkezőleg, abból és onnan táplálkozhatott, mint ahogy benne élt a kor Európájának latin költői műveltségében is. Arról van tehát szó, hogy hiba lenne csak a fennmaradt szövegek alapján ítélni ebben a kérdésben, hiszen pl. Kardos Tibor igen meggyőzően bizonyította: Magyarország a XIII. században sem volt már valamilyen sziget Európa kultúrájában, hanem éppen ellenkezőleg: szoros és sokoldalú szellemi kapcsolato-

kat tartott fenn Európával, a hatások és témák állandóan áramlottak, és ha Hadrovics László kutatásai nem nélkülözik az alapot, s igaz, hogy létezett magyar nyelvű Trója-regény, akkor a középkori kultúra más termékei is megjelentek magyar nyelven, tehát költői szövegek is! Nemcsak az epika fajai, mint ahogy azt Gerézdi feltételezi, hanem a líra szubjektívebb, érzelmileg telítettebb kifejező formái is, mint azt a Mária-siralom megléte oly meggyőzően bizonyítja.

Szövegszerűen, sajnos, kevés maradt fenn, s az is csak visszfényében mutatja a középkori költészet hagyományát. S most felmerül a kérdés: ez a kevés verses emlék elég fogódzót nyújt-e, hogy elvi következtetéseket vonjunk le a magyar irodalom legrégebb korszakának lírai költészetéről, és általában, milyen következtetéseket vonhatunk le?

Gerézdi Rabán, aki legújában tüzetesen tárgyalta a régi magyar irodalom első szakaszának világi jellegű verses emlékeit, szintetikus szemléletű összefoglalást nem adott, rövid kipillantása az összefüggésekre mintha cáfolná azt, amit az egyes versek elemzése kapcsán mond. A kitűnő filológus, aki olvasataival, aprólékos munkájával másfél évszázad nem egy, e korhoz fűződő hagyományos felfogását ingatta meg, s aki Horváth János alapos munkája után is talált nem egy megoldandó kérdést, Kardos Tibor kezdeményezését az európai összefüggések s együttes szemléleti kép felde-
ritése és kialakítása terén nem tudta vállalni, s még kevésbé folytatni.

A megmaradt szövegek, miként azt Gerézdi Rabán kitűnően meglátta, három aránylag önálló és elhatárolható csoportba sorakoztathatók, így: A deák típusú énekekre (Gergely deák *éneke Jaksics Demeter veszedelméről, Cantio Petri Berizlo, Geszti László éneke*), az egyházi típusú világi énekekre (*László-ének, Nehai való jó Mátyás király*), valamint a vágáns típusú énekek csoportjára, amelybe Gerézdi Apáti Ferenc *Kantilenáját* és a virágénekeket sorolja.

Az ihletkörök, amelyek a fentebb említett címszavak mögött meghúzódnak, nemcsak a szerzők személyi hovatartozása, hanem európai összefüggésük felől is megközelíthetők. Sőt, e kettő „együttlátásával” vizsgálhatók csak, mert bármelyik szempontot hanyagoljuk is el, a kapott kép csonka, s az irodalom e szakaszáról alkotott felfogásunk s értékelésünk hiányos marad.

Ha a „deák típusú énekeket” vesszük szemügyre, rögtön bizonyos korrekciók szükségességére figyelhetünk fel. A „deák”, a középkor társadalmában sajátos helyet foglalt el, nemcsak írástudásával, hanem társadalmi helyzetével is. „A deákot, az írástudót a társadalom, a történelem fejlődése a polgárral kötötte egybe. Költészete — lényege szerint — ezért kedvelte és szolgálta a valóságot, ezért nézte ellenszenvvel a hűbériség értelmetlen álmódzásait...” (Mezey László). Műveltség és világosság az ismérvei ennek az író-típusnak szerte Európában, s ez lehetett a jellemzője a magyarországi deákságnak is. „Hogy valakit deáknak nevezzenek, annak középfokú iskolát kellett végeznie, s birtokában kellett lennie legalább a triviumnak, s bizonyos fokig a quadriviumnak, s ehhez járult még valamelyes hiteleshelyi vagy másutt megszerzett praxis...” (Gerézdi Rabán). Így nézve a fennmaradt magyar „deák típusú” énekek szerzőit, azt látjuk, hogy azok a Mohács előtti időben erős feudalizálódáson, s ezzel alapvető jelleg-változáson estek át, így énekeik is elsősorban a líraiság rovására epikus vonásokat öltöttek, epikai-lírai dalokká váltak, a líra mintegy kiszorult a versből a kezdő- és a záróstrófába, a vers derekát pedig, kiszolgáltatságuknak megfelelően, epikus anyag töltötte ki. Ebben az időben már a deák „familiáris versszerzővé” vált. A lírától való eltávolodása is figyelemmel kísérhető. Ami a XV. században még „veszedelem-ének”, a fennmaradt énekek ugyanis ilyen tartalmúak, a XVI. században Tinódinál már krónikás ének, a XVII.

században egy Gyöngyösi keze nyomán pedig barokk eposszá vált, amelyben a líra már alig csörgedezik.

S ha a versek vizsgálata nem is, de az általuk képviselt írótypus jelentőségének felmérése már sokkal kecsegtetőbb. Ha az írásbeliséget, ezen belül pedig az értelmiségi magatartást, az írói öntudatnak a meglétét döntő kritériumnak tartjuk, akkor a „deákság” irodalmi szerepének, a magyar irodalom történetén belül is, sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mint eddig tapasztalhattuk. A nótárius Anonymustól a könyvét ki nyomtató Tinódiig legeklatánsabban éppen ez a deákság, világi értelmiségi réteg képviselte legkövetkezetesebben az „irodalmat” a magyar irodalom egész középkori szakaszában. Az az „írói” öntudat, amelyet Anonymusnál megfigyelhettünk, él tovább a deákság irodalmában. Alantasabb társadalmi helyzete, „familiáris volta” s műveltsége mintegy feltétele volt, hogy a tárgyalt korszak egészének összefoglalója legyen, a sokféle irodalmi tendencia személyében fusson össze. Az egyéni alkotásra büszke íróság fogalma bennünk testesült meg a középkori Európában, s ők származtatták át a reneszánszra is, melyben az individualizálódásnak egy új szakasza kezdődött, de meghallói voltak annak az anonim szó hagyományának is, amely az írásbeliség vékony rétege alatt élte a maga közösségi életét. Ami ebből az irodalomból szövegszerűen is megőrződött, a deákságnak köszönhető. Azok a vonások, amelyeket majd a reneszánsz korszaka visz diadalra, csírákban, sejtésekben, bátortalan megvalósulásokban a „deák-irodalomban” éltek a középkor századaiban, vonatkozik ez különösen a magyarra, amelyben a XVI. század gazdagabb irodalmi közvetlenül is merít az őt megelőzőből, s nem lesz véletlen, hogy a kutatónak lépten-nyomon XVI. századi irodalmi eredményeket is boncolgatnia kell, miként pl. Gerézdi Rabán is tette könyvében.

A deákság szerepének fel nem ismerése miatt a magyar irodalom bűvárai, különösen a legújabb időkben, a középkori irodalom kérdéseiben a „népének” és általában a szó hagyománynak eltűzött jelentőséget tulajdonítottak. Nemcsak Anonymus kérdésében nyilatkozott ez meg, hanem a középkori irodalomról alkotott általános felfogásban is. Anonymus ugyanis „lenézte” a „parasztok hamis meséit” és a „regősök csacsogó énekeit”, ugyanakkor büszke íróságára. Az irodalom önelvűsége szempontjából, s általában az irodalom szempontjaiból tekintve P. mestert elítélni ezért nem lehet, hanem éppen ellenkezőleg: olyan fogódzót jelent magatartása és nyilatkozata, amely szinte nélkülözhetetlen a magyar irodalomnak ebben a szakaszában is. A jelenségek, általában pedig a deákság irodalomtörténeti szerepét vezeti be. Az írói egyéniség fogalmát ugyanis ebben a korban éppen a deákság jelenti: ők azok, miként a fennmaradt énekszövegek is bizonyítják, akik nevüket már fenn akarják tartani, meg akarják őrizni első szikrájaként a költői tulajdonnak a magyar irodalomban. Öntudatos írókat kell tehát feltételeznünk a fennmaradt gyér nyomok mögött is, akik tudásuk és „tudományuk” birtokában a kor szerény viszonyai között európai kultúrkörben éltek. Gerézdi, röviden ugyan, de foglalja azok a deák típusú versek összefoglalásakor azokkal a következményekkel, amelyek az ilyen írói magatartásból származnak. Az írói öntudat kézzelfogható és szemmel látható jele a versekbe ágyazott név volt, „művi belenyúlás” a versbe, írói fejelem és alakító készség eredménye, valóban *műalkotás*, hiszen a névnek megszabó jellege volt, az írónak alkalmazkodnia kellett e versalkító kényszerhez. Ebből következett a prózai szórend felcserélése egy attól elütő költőivel, a másik ilyen körülmény pedig a középletin egyházi költészetből átvett rim alkalmazása volt. De hasonló esettel állunk szemben ha a ritmikát vizsgáljuk: az európai költői gyakorlat kap hangot a deák-versekben. S ha ehhez még az anyanyelvűség szempontját is kapcsoljuk, egészében szemlélhetjük azt a kohót, amelyben a magyar nyelvű költészet készült. De

nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről sem, hogy ez a deák-réteg legalább kétnyelvű volt: magyar és latin nyelven egyaránt értett, s bizonyára verselt, írt is nem lesz hát csoda ha hatása nemcsak a XVI. századon mérhető majd fel hanem az előző időkben is — a népköltészetben és azon a szóbeli költészetben és irodalmon, amelynek meglétét oly ügybuzgalommal kutatja a magyar irodalomtudomány. Elhanyagolt kutatási terület ez, hiszen eddig lényegében csak a szóbeliségnek a műköltészetre gyakorolt hatásait kutatták, a fordított viszonyt már kevesebé.

Pedig e deákság rányomta bélyegét a népköltészetre s a szóbeli hagyományozásban élő egyéb irodalmi típusokra is. Nem szabad szemünk elől téveszteni ugyanis, hogy deákok voltak, akik tárgyalt korszakunk szájhagyományban élő költészetének ránk maradt emlékeit feljegyezték s így konzerválták. Ízlésük, felfogásuk tehát a kiválasztásban játszott szerepet, s abban a mozdulatban, amellyel rögzítették az elröppenő, örökké változó szövegeket. Gondoljunk csak a fennmaradt virágének-töredékekre!

Azoknak a verseknek a háttérében is, amelyeket Gerézdi a „vágáns típusú énekek” csoportjába sorol, ott áll a deákság. A vágáns is deák volt, tanulásból kikopott, országútra szorult csavargó, a feudális társadalom szigorúbb hierarchiájának eretneke, a nincstelenség szabadságában élő számkivetett — a magyar népnyelv és képzelet garabonciása. A vágáns tehát a deák-réteg perifériáján élt, szeme felfelé is, lefelé is egyaránt figyelt, mindenütt megfordult, mindenütt otthon volt. Típusának nagy hírű európai képviselőiről tudunk (Walter Mapes, az angol; a francia Hugues d, Orleans, Gauthier de Châtillon, s a legnagyobb: Villon; a német Archipoeta, az olasz Boncampagno da Signa és Morando da Padova), s ma már irodalmi szerepük is tisztázott. Ez a diákköltészet a XII—XIII. században virágzott, s ekkor keletkezett ma ismert legnagyobb gyűjteményük is, az úgynevezett *Carmina burana*. A vágánsok és goliárdok költészete tehát műköltészet, ha kezdeteikben forrásaik a népi verselésből és zenéből táplálkoztak is.

„Nem hallgathatjuk el, hogy ennek a költészetnek a világi műköltészetre, sőt a népköltészetre gyakorolt hatása is Európa-szerte igen nagy. Egyrészt, mert a goliárdok a középkor teljében világias szellemű költészetet hoztak létre, másrészt mert ugyanők nagy többségükben a népből valók voltak, és éppen ezért sok szép dalukban, népi nyelven írt contrafactáikban valóságos népköltészetet alkottak. Rajtuk keresztül tért a legkönynyebben vissza az egyházi művészet által kicsiszolt népi dallam, és kiművelt verselés a néphez.

Ezt lényeges hangsúlyozni, mert a vágáns költészet eljutott Magyarországra is, és ha jelenleg fennmaradt dokumentumok XV. századiak is, több kétségbevonhatatlan jel arra vall, hogy az átadás sokkal korábbi, csaknem egyidejű a goliardikus költészet felvirágzásával. A *Soproni Virágének*, a *Körmöcbányai Táncszó* azt mutatja, hogy a XV. század végén a magyar goliárdok, deákok már létrehozták a virágéneket, a goliardikus költészet legáltalánosabb rejtő nevéből, a „Florá'-ból”. (Kardos Tibor a *Carmina burana* fordításgyűjtemény utószavában. Bp., 1960).

Szabolcsi Bence dallamkutatásai igen meggyőzően mutatják ki a magyar népköltészetre gyakorolt hatását, a vágánsok, goliárdok verseinek továbbélését, még századunkban is, a népköltészetben és dallamvilágában (Szabolcsi Bence: *Magyar vágánsdalok. A Vers és dallam* című kötetben. Bp., 1959), Gerézdi Rabán pedig, mielőtt sorra szemügyre venné a fennmaradt virágének-töredékeket, „szükségszerű, hosszas kitérőben” tárgyalja a virágének és vele a goliardikus költészet Balassira és kortársaira gyakorolt hatását, valamint a virágének kapcsán ekkor felbukkanó nyilatkozatokat.

Ha a középkori magyar irodalom az elsüllyedt Atlantiszt jutattja eszünkbe, akkor egyik ága, a szerelmi és szatirikus költészet, amely Mo-

hács előttről Apáti Ferenc *Kantilénájában* és néhány virágének-töredékben ad hírt magáról (legszebb közülük az a vágáns-típusú tavasz-dal, amelynek töredékét 1955-ben fedezték fel. „Bár e vers a közölt formában úgy fest, mint egy antik váza, melynek csak néhány cserepét hozta az ásó felszínre... Sokat, nagyon sokat eláruk a megvolt egészről... Ha a megmaradt cserep-darabokat' nézegetjük, minden túlzás és elfogultság nélkül arra a megállapításra kell jutnunk, hogy eredeti valójában nagyon szép ének lehetett... „(Gerézi Rabán), gyér adatai különösen fájdalmas gondolatokat ébresztenek. Mert gazdag és nagy hatású költészetéről kapunk híradást, amely pi. felszívódott az egyházi irodalomba is, a stíluskutatás a kódexekből sorra tudja idézni a virágének nyelvének, fordulatainak beszüremlett hatásait; utóéletében pedig Balassi verseiben, majd a magyar népdalban fellelhető nyomai alapján arra kell következtetnünk, hogy az egész korai magyar irodalmat átjáró, arra hatást gyakoroló műköltészet létezett.

Itt kell szólnunk egy több évtizedes előítéletről is, amelyet Gerézi éppen a virágénekek vizsgálatával tépázott meg erőteljesen, kimutatva, hogy az a „magyar poézis”, amelyet a XVI. században Syvester emlegetett, *nem népköltészet, hanem műköltészet*. S az is valószínű, hogy nem a XVI. század terméke volt, hanem előzményeiben századok fejlődésére kell gondolnunk. Figyelemre méltó, amit evvel kapcsolatban Gerézi mond: „E felfogás szerint a virágének — Erdélyi Pál szavaival élve — „népköltészeti mű”, azaz népdal, tehát parasztságunk szerelmi költészete. S ezt vallja néprajz-, zene- és irodalomtudományuk a mai napig szinte egyhangúlag. E felfogás két alappillére épült. Az egyik: a múlt században felgyújtott népdalaink szívesen használják a virágmétaforát. A másik pedig: Sylvester „az mű nípünk’ virágénekeiről beszél. S a „mű nípünkön’ mi mást szabadna értenünk, mint a magyarság múlt század óta mitizált „gerincét”, a parasztságot? S íme, kész is a konklúzió: a virágének parasztságunk ősi idők óta művelt, sajátos költészete; s ez már a XVI. század első felében oly magas szinten állt, hogy Sylvester János méltán nevezhette az igazi, reprezentatív „magyar poézis’-nek, amely Európa bármelyik nemzetének költészetével felveheti a versenyt”. (Id. mű 271. old.).

Gerézi az újabb kutatások eredményei alapján joggal vonja kétségbe ennek a mítosznak a jogosságát, s számol le a magyar irodalomtörténet oly sok legendájának egyikével. A népköltészet nem veszít azzal, hogy a „virágénekeket” kiszakítjuk köréből, ellenben az a szemlélet, amely a középkori magyar költészet, a magyar líra első korszakának képét rajzolja fel, csak gazdagodik, habár emlékekben gyér számú, világi fogantatású líra is helyet foglal benne — jogosan, legalább feltételezhető gazdagságával. Mert a jelek erre vallanak.

Ugyanilyen határozottan oszlatja szét Apáti Ferenc *Kantilénája* kapcsán a felgyülemlett s megsűrűsödött homályt, határozottan a vágáns-dalok közé sorolva, s kétségbe vonva Kardos Tibor interpretációjának helyességét, amely azt hirdette, hogy a kérdéses versből a „feudalizmust bontó huszítizmus szele csak ki”. S nem társadalmi értelmezésében fedezhetjük fel jelentőségét, hanem abban, hogy hírt ad, hogy egyetlen fennmaradt darabja egy valószínűleg gazdag költészetnek és költői hagyománynak.

Szólnunk kell végül azokról a versekről is, amelyeket Gerézi „egyházas típusúnak” minősített (*László-ének, Néhai való jó Mátyás király*). Ha helytálló, amit Gerézi e versek kapcsán mond, felmerülhet a kérdés: nem lett volna-e helyes ide sorolni és itt tárgyalni az Ómagyar Mária-síralmat is, amely ugyan fordítás, s még inkább átdolgozás, ahogy dallamának vizsgálója, Szabolcsi Bence mondja, és felfedez a magyar szövegben olyan sajátosságokat is, amelyek alakító készségre vallanak, tehát nem szolgai átvételről van szó, s nem is annyira a szöveget, mint annak dallamát követi a magyarításban. S az is nyilvánvalóvá vált, hogy dallamformája is tele van

profán, világi elemmel, ugyanis a sequentia, e műfajhoz tartozik a magyar nyelvű Mária-siralom, fejlődésében három ágra szakadt: liturgikus énekké vált, vallásos népénekké alakult, s nem utolsó sorban profán táncforma lett belőle, „az énekmondók, jocularok és udvari költők egyik kedvenc műfaja...” (Szabolcsi Bence) A Mária-siralom dallama pedig e harmadik csoportból került ki, a latin eredetinek egy truvére-szerzemény a dallama. De annál inkább is felmerülhet a besorolás kérdése, mert Mezey László kutatásai ugyanakkor azt mutatták ki, hogy a magyar szöveg laikus vallási környezetben keletkezett, s laikus vallásos célt szolgált, anilyen mértékben egyházas, legalább annyira profán fogantatású is. Ugyanakkor a lírának abból a képéből, amelyet a fennmaradt emlékek és a feltételezett gazdagság alapján kialakíthatunk, a Mária-siralom nem ri ki, hanem éppen ellenkezőleg: harmonikusan illeszkedik bele: e költészet nyelvi, stilusbeli gazdagságára, változatosságára mutat.

Gerézdi az egyházas típusú versek fogantatási körét a világi papság középrétégében és a szerzetesek körében jelöli meg — ez az a réteg, amely a deáksággal s a vágáns-diáksággal érintkezett szellemben és életformában is, így a deák költészetnek lényegében egy sajátos ihletkörére kell gondolnunk csupán, ami elsősorban azt bizonyítja, hogy a magyar világi énekköltészet széles skálán szólalt meg, differenciált volt, a szerzők pedig zömükben a deákság köréből kerültek ki.

A XVI. században ez a költészet, s általában ez az irodalom teljeseedik ki a reneszánsz gondolatával gazdagodva. Egy azonban bizonyos: téves lenne a magyar világi költészetet csak a XV—XVI. századból eredeztetni, s mindent, vagy legalábbis majdnem mindent e kor előtt szóbeli hagyománynak, népköltészetnek minősíteni, vagy hallgatni róla. Még akkor sem, ha szövegszerűen nem maradtak fenn emlékeink. Hiszen a legalább XIV. századi Mária-siralom éppen úgy nem a véletlen terméke, mint ahogy egy Balassi gazdag és sokszólamú költészete sem az. Nyelv és formák, aránylag gazdag fordításirodalom bizonyítják, hogy az írásbeliség és a világi jellegű szépirodalom a középkor századaiban is élt, virágzott, anyanyelvű irodalmat, ezen belül világi jellegű költészetet is létrehozva. Más kérdés az, hogy szövegek alig maradtak fenn, az egyházi fordításirodalom azonban aránylag gazdagon van képviselve; s ez természetes is: az egyik világi udvarházak, tanítói lakások falai között élt és virult, a másik a szerzetesrendek körében — ez mentődött át, amaz pedig pusztulásra volt ítélve, nem tartalma, hanem a szerzők és az őrzők változékony sorsa miatt.

A középkori intellektualizmus nem fikció, hanem valóság volt, a XVI. század világias humanizmusa e nélkül el sem képzelhető: a reneszánsz gondolata már művelt talajra hullt; a XV—XVI. század nem a kezdemények, hanem az aratás korszaka volt: a kiteljesedésé, hiszen csak 1265, 1268—69-ből adatszerűen is harmincvalahány olyan magyarországiról tudunk, akik külföldi egyetemek halgatói voltak. S ez a szám évszázadról évszázadra mind nagyobb lett. Szinte a valószínűtlenséggel volna határos, ha ezek között nem lett volna költői hajlamú is, mint ahogy nem valószínű, hogy évszázadokon át csak fordítottak, hogy azután a XV. században eredeti verseket kezdjenek írni. Fejlett műköltészetre kell tehát gondolnunk, s hogy fogalmat alkossunk róla, az európai analógiák elkerülhetetlenek.